

Appendinijeva gramatika "I primi elementi della lingua Latina" (Dubrovnik, 1814.)

Andrić, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:406872>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-06-21**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU
Filozofski fakultet

Marijana Andrić

APPENDINIJEVA GRAMATIKA
I PRIMI ELEMENTI DELLA LINGUA LATINA
(DUBROVNIK, 1814)

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Irena Bratičević

Zagreb, rujan 2019.

Sadržaj

Uvod	1
Polilingvizam u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća	2
Životopis Francesca Marije Appendinija	4
Predgovor gramatike <i>I primi elementi della lingua latina</i>	6
Latinske gramatike kroz povijest	8
Analiza djela	10
Usporedba dviju gramatika latinskog jezika	16
O aktivnim glagolima	22
O pasivnim glagolima	23
O neutralnim glagolima	24
O univerzalnim glagolima	24
O deponentnim glagolima aktivnog značenja	25
O deponentnim glagolima neutralnog značenja	26
O bezličnim glagolima s aktivnim završetkom	26
O bezličnim glagolima s pasivnim završetkom	27
Primjena Appendinijeve gramatike u nastavnoj praksi latinskog jezika	29
Zaključak	31
Popis literature	32
Prilog	33

Uvod

U ovom će radu biti prikazano djelo talijanskog pijarista Francesca Marije Appendinija (1768.-1837.) pod naslovom *I primi elementi della lingua latina esposti in italiano ed in illirico ad uso degli scolari delle Scuole pie di Ragusa*. Riječ je o trojezičnoj gramatici tiskanoj 1814. godine u povlaštenoj tiskari dubrovačkog tiskara Antuna Martecchinija koja predstavlja pravi primjer jezične raznolikosti 18. stoljeća prisutne na tlu južne Hrvatske, gdje istovremeno postoje hrvatski, latinski i talijanski jezik.

U uvodnom dijelu ovoga rada ukratko su prikazane povijesne okolnosti koje su utjecale na trojezičnost u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća te su navedeni najistaknutiji latinisti tog stoljeća po područjima djelovanja. Nakon izloženog povijesnog konteksta u kojem nastaje djelo slijedi Appendinijev životopis i prikaz njegova stvaralaštva s fokusom na bogat opus s područja povijesti i jezikoslovlja. Zatim je izložen predgovor gramatike u kojem se autor obraća učenicima pijarističke škole navodeći važnost istovremenog učenja hrvatskog, latinskog i talijanskog jezika i stavljajući naglasak na uočavanje razlika između ta tri jezika. Prije same analize djela ukratko je prikazana i prisutnost gramatika latinskog jezika u Hrvata od Álvaresove gramatike *De institutione grammatica libri tres* (1572) pa sve do moderne *Latinske gramatike* Gortana, Gorskog i Pauša (1954).

U glavnom dijelu analizirano je Appendinijevo djelo po poglavljima te slijedi usporedba s talijanskom gramatikom latinskoga jezika naslovljenom *Primi principi di gramatica scelti dal teatro della latinità ad uso degli scolari de' chierici regolari delle Scuole Pie* kako bi se uočile sličnosti i razlike između dvije približno suvremene latinske gramatike pisane na talijanskom jeziku i namijenjene đacima u pijarističkim školama.

Nadalje, prije samog zaključka izloženo je razmatranje o mogućoj primjeni Appendinijeve gramatike, koja je služila kao udžbenik učenicima pijarističke škole, u nastavnoj praksi latinskog jezika danas te njezine prednosti i nedostaci u odnosu na moderne udžbenike latinskog jezika.

Polilingvizam u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća¹

Polilingvizam (višejezičnost) podrazumijeva nazočnost više jezika u određenoj jezičnoj zajednici. U hrvatskoj književnosti ta se jezična raznolikost očituje u dva temeljna vida: na planu narodnih medija i na planu stranih medija. Zbog mnogih kulturnih i povijesnih okolnosti u 18. stoljeću iz matice hrvatske književnosti ispada čakavski medij te se u književnim krugovima koriste samo dva narodna medija: kajkavski i štokavski. Što se pak tiče stranih medija, latinski nastavlja svoju stvaralačku ulogu iz prošlih stoljeća te mu se u 16. stoljeću pridružuje talijanski medij. Ta dva medija su stoljećima djelovala u hrvatskoj kulturi u svim područjima, ali od 18. stoljeća najviše dolazi do izražaja njihova humanistička znanstvena funkcija.

Prisutnost latinskog jezika kao univerzalnog jezičnog izražaja u književnosti vidljiva je u novim okolnostima i drukčijem ozračju od onog u vrijeme antike i humanizma. Od velike važnosti postaje prevođenje, prerada i parafraziranje književnih djela na latinski jezik. Prevodilačkom praksom bavili su se Rajmund Kunić, Bernard Džamanjić, Đuro Hidža, Đuro Ferić i mnogi drugi. Latinski je posebno zastupljen u znanstvenim radovima, gdje narodni medij zauzima usputno mjesto. Vrijedni spomena su svakako Ruđer Bošković i Matija Petar Katančić, koji su ostavili značajna djela iz prirodnih znanosti. Što se tiče poezije, njeguje se stara latinska tradicija i oblici te među stihovima prevladavaju heksametar i elegijski distih. Zatim, često je nazočan motiv prigodnosti, a pjesme su pisane u približno jednakoj mjeri na narodnom, latinskom i talijanskom jeziku. Od velike važnosti je talijanska zbirka pjesama Ignjata Đurđevića koji je zahvaljujući svom velikom književnom opusu postao uzorom hrvatskog književnog trilingvizma tog stoljeća.

Talijanski jezik posebno se koristio u kulturno-književnom životu Dalmacije te se u to vrijeme smatralo nemogućim postići naobrazbu i stupiti u kulturne krugove bez poznavanja talijanskog jezika. U Dubrovniku je osnovana i posebna Akademija (Accademia degli Oziosi), usmjerena na proučavanje i afirmaciju hrvatskog jezika i književnosti, no njezini su se članovi pri istraživanju i pisanju uvelike koristili talijanskim i latinskim jezikom.

¹ Ovo poglavlje doneseno je prema: Bogišić, 1996., str. 5-19.

Sukladno trojezičnoj stvarnosti i praksi u hrvatskoj kulturnoj sferi počinju se pisati i prvi višejezični rječnici i gramatike.

Prvi višejezični rječnici su: *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika* F. Vrančića (1595), *Blago jezika slovinskoga* J. Mikalje (1649), *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi: italiano, illyrico e latino* I. Tanzlingera Zanottija (1679), *Rječnik hrvatsko-latinski i latinsko-hrvatski* P. Rittera Vitezovića (oko 1700), *Dizionario italiano, illyrico, latino* A. Della Belle (1728) itd.

Već 1604. godine Bartol Kašić u svojoj gramatici *Institutiones linguae illyricae* ujedinjuje hrvatski, talijanski i latinski aspekt, zbog čega ga neki smatraju začetnikom trojezične gramatike u Hrvata. U filološkoj se praksi držalo da se ta tri jezika najbolje mogu naučiti zajedno, što dokazuju gramatike Lovre Šitovića, Tome Babića i Francesca Marije Appendinija.

Trilingvizam je također bio prisutan u književnoj historiografiji, odnosno pri pisanju zbornika, biografija i književno-povijesnih djela. Najpoznatija književno-povijesna djela tog razdoblja su: *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, I–II F. M. Appendinija (1802), pisano na talijanskom, *De poesi illyrica libellus* M. P. Katančića (1817), pisano na latinskom, i *Izbor dugovanj vsakovrstneh* T. Miklošića (1821), pisano na narodnom jeziku.

Na kraju ovog kratkog pregleda jezične situacije u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća važno je naglasiti da se prisutnost talijanskog i latinskog jezika u manjoj mjeri nastavlja i u stoljeću koje slijedi te da je uvelike pridonijela oblikovanju preporoda koji se pojavljuje u prvoj polovici 19. stoljeća.

Životopis Francesca Marije Appendinija

Francesco Maria Appendini, talijanski i hrvatski književnik, povjesničar i jezikoslovac, rođen je 6. studenog 1768. u mjestu Poirinu nedaleko od Torina. Budući da je rano ostao bez roditelja, o njemu počinje skrbiti stric, svjetovni svećenik. Nakon završetka osnovne i srednje škole u Torinu 1787. odlazi u Rim gdje stupa u red pijarista – *Calasanz*², gdje uči filozofiju, teologiju, književnost i govorništvo. Na nagovor svog profesora, latinskog pjesnika Marka Faustina Galjufa, odlazi u Dubrovnik te se 22. studenog 1792. zaređuje za svećenika.

U vrijeme Appendinijeva dolaska Dubrovnik predstavlja plodno tlo hrvatskog latinizma gdje djeluju vrsni književnici kao što su: Bernard Džamanjić, Junije Rastić, Đuro Ferić, Đuro Hidža, Kristofor Stay te mnogi drugi. Appendini je u Dubrovniku predavao retoriku u pijarističkom *Collegium Rhagusinum* gdje mu se 1795., kao profesor filozofije i matematike, pridružuje mlađi brat Urbano. Nakon francuske pobjede nad Rusima i Crnogorcima u Dubrovniku je u ožujku 1808. godine ukinuta Republika te pod pokroviteljstvom maršala Marmonta dolazi do reorganizacije javnog obrazovanja i preimenovanja *Collegium* u *Liceum-convictum*, čijim upraviteljem je imenovan sam F. M. Appendini.

Njegov rad u Dubrovniku bio je veoma cijenjen te mu je zbog njegove učenosti i rječitosti često povjerena čast držanja govora (govor prigodom smrti Benedikta Staya, kneza Orsata Gučetića te dubrovačkog nadbiskupa Spagnolettija, govor u čast otvorenja dubrovačkog liceja itd.). U njegov književnopovijesni rad ulaze i životopisi pjesnika: Đ. Ferića (*Fedra Augustova odsuscgnika pricize Esopove*, Dubrovnik, 1813), J. Rastića (*Junii Antonii comitis de Restiis... Carmina*, Padova, 1816), I. Gundulića (*Osman – Versione libera dell'Osmanide*, Dubrovnik, 1827), B. Džamanjića (*De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, Zadar, 1830). Isticao se kao vrstan pedagog, profesor s osobitim žarom za studij latinskih i talijanskih klasika koji je kao govornik primio zlatnu medalju od dubrovačkog Senata.

² Puno ime ove redovničke zajednice je: Chierici Regolari Poveri Della Madre di Dio delle Scuole Pie, a skraćeno se služi dvama imenima, to jest uz pijaristi, još i skolopi (od *scuole* i *pie*). Josip Kalasancijski, osnivač reda, prvo je 1597. okupio skupinu svećenika koji su se posvetili školovanju zapuštene i siromašne djece u rimskoj četvrti Trastevere. Godine 1617. dobili su status kongregacije, a 1622. status Reda. Uz tri standardna zavjeta, to jest poslušnosti, siromaštva i čistoće, imali su i četvrti zavjet – posebna pozornost odgoju siromašne djece. (Appendini, 2016., str. 13.)

Usporedno s nastavničkim radom, bavio se proučavanjem jezika, dubrovačke književnosti, kulture i povijesti.

Njegovi su povjesničarski doprinosi rasprave o položaju Epidaura, dnevnik događaja vezan uz rusko-crnogorsku opsadu Dubrovnika te sustavan pregled dubrovačke političke i kulturne povijesti u djelu *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, I-II (1802 - 1803). U prvom dijelu raspravlja o političkoj i kulturnoj povijesti Dubrovnika, dok u drugom iznosi kronološki prikaz dubrovačkih pisaca po rodovima i vrstama. Nakon objave *Bilježaka* Appendini je svu energiju posvetio jezikoslovnim pitanjima te veličanju hrvatskog jezika ili kako ga još naziva *dalmato-bosanski jezik* za koji tvrdi da je *najsavršeniji od svijeta jer on i danas čuva svoju svježinu i jednostavnost iz starina, do te mjere da se Dalmato-Ilire može razumjeti u svim dijalektima*.³ S tog područja najznačajnije djelo je *Grammatica della lingua Illirica* (1808), posvećeno maršalu Marmontu, u kojem glede pravopisa daje prednost Ignjatu Đurđeviću i Ardeliju Della Belli te kritizira nejednakost u pravopisu među Dalmatincima, Bosancima i Hrvatima, navodeći kao dobar primjer jednakost talijanskog pravopisa među različitim talijanskim regijama. To je djelo značajne povijesne važnosti dodatno uzdiglo Appendinijev ugled iako je nailazilo i na optužbe za književnu krađu i plagijat.

Njegova druga važna djela su: *De ecclesia theologicam disputationem juxta doctrinam ss. Augustini et Thomae Aquinatis publice instituit cl. Franciscus Maria Appendini* (1792), *De praestantia et vetustate linguae Illyricae* (1806), *Dell'analogia della lingua degli antichi popoli dell'Asia minore con la lingua dei popoli antichi e recenti della Tracia e dell'Ilirico* (1810), *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro* (1811), *I primi elementi della lingua latina esposti in Italiano ed in Illirico ad uso degli scolari delle Scuole pie di Ragusa* (1814) i *Esame critico della questione intorno alla patria di S. Girolamo, libri IV* (1833).

Za vrijeme austrijske vlasti, kada je licej pretvoren u petorazrednu gimnaziju, F. M. Appendini postaje upraviteljem gimnazije te predaje zemljopis i povijest. Usporedno s tim, radio je i u komisiji za hrvatski pravopis te na stvaranju pijarističke provincije u Dalmaciji. U sklopu tog projekta njegov mlađi brat Urbano dobiva premještaj u Zadar, gdje umire 1834. godine.

³ Pliško, 2003., str. 39.

Bratova smrt bila je povod za Appendinijev premještaj u Zadar, gdje preuzima bratovu ulogu ravnatelja dalmatinskih gimnazija i upravitelja zadarskog liceja. Francesco Maria Appendini umire 30. siječnja 1837. godine u Zadru te je njegovu smrt oplakivala cijela provincija, osobito grad Dubrovnik i subraća iz reda pijarista.

Predgovor gramatike *I primi elementi della lingua latina*

I primi elementi della lingua latina esposti in italiano ed in illirico ad uso degli scolari delle Scuole pie di Ragusa djelo je tiskano 1814. godine u povlaštenoj tiskari dubrovačkog tiskara Antuna Martecchinija. Riječ je o talijanskom udžbeniku namijenjenom učenicima dubrovačke pijarističke škole u kojem autor izlaže latinsku gramatiku podijeljenu u devet poglavlja usporedno s primjerima iz talijanskog i hrvatskog jezika. Naslovi poglavlja su: *Della gramatica latina* (O latinskoj gramatici), *Delle parti del discorso* (O dijelovima govora), *Del nome* (O imenu), *Del pronome* (O zamjenicama), *Del verbo* (O glagolima), *Del participio* (O participiju), *Delle quattro parti indeclinabili del discorso* (O četiri nepromjenjiva dijela govora), *Della sintassi* (O sintaksi) te *Regole generali di sintassi* (Opća pravila sintakse).

Djelo počinje predgovorom u kojem se autor obraća učenoj mladeži (*alla gioventù studiosa*) govoreći kako ne postoji sumnja da poduke, na izvornom materinskom jeziku, iz umjetnosti ili znanosti, uvelike pospješuju inteligenciju mladih te čine njihov napredak bržim i ustrajnijim te da se s jednakim trudom treba pristupiti podučavanju mladih prvim elementima antičkih jezika. Mnogi suvremeni obrazovani narodi uvjereni su u ovaj princip te se dugi niz godina hvale kako je latinska gramatika izložena i objašnjena i u njihovom jeziku. Prednost latinskom jeziku pridaje i autor koji navodi kako se mladi na području grada Dubrovnika slabo služe talijanskim jezikom, koji i ne može biti ni na koji način dovoljan za njihovo potpuno obrazovanje. Prve tri ili četiri godine koje ulažu u rukovanje malom latinsko-talijanskom gramatikom gotovo su uzaludne i bačene u vjetar; citatom iz Horacijeva *Pjesničkog umijeća* (180-182), ističe kako glas učitelja dok objašnjava ostavlja slabiji utisak od onoga što se golim okom vidi i što se samostalno spoznaje (*segnius irritant animos demissa per aures, quam quae sunt oculis subjecta fidelibus, et quae ipse sibi tradit spectator*). Pri učenju veliku važnost pridaje trudu i talentu učenika, jednako kao i vještini i strpljenju učitelja.

Appendini također navodi kao povod za svoju trojezičnu gramatiku činjenicu da je pri govorenju, prijevodu i pisanju na drugim jezicima uvijek prisutan materinski jezik u tisućama oblika, to jest: *ako istjeraš prirodu zubljom, ona ipak svoje tjera*⁴ (*Naturam expellas furca, tamen usque recurret*); riječ je o citatu iz Horacijevih *Poslanica* (Epistulae I., 10, 24).

Poteškoće pri učenju latinskog jezika stvaraju mladima i različita obilježja ta tri jezika. Govornici hrvatskog jezika se koriste trima vremenima: prezentom, perfektom i futuro, dok se na mjestu veznog načina (tal. congiuntivo) i infinitiva služe česticom „da“ koja odgovara talijanskom „che“ te zadržavaju glagol s nastavcima za indikativ.

Iz tog proizlazi da mladi u talijanskoj gramatici teško nauče razlikovati vezni način (congiuntivo) prezenta od indikativa prezenta te zamjenjuju *passato prossimo* s *passato remoto*, a kondicional prezenta s kondicionalom perfekta, npr. *io sono stato / io fui* (ja sam bio)⁵. Nadalje, gdje se govornici hrvatskog jezika koriste glagolom *biti* kao pomoćnim glagolom, tu govornici talijanskog koriste dijelom glagol *avere* (imati), dijelom glagol *essere* (biti), dok s druge strane latinski jezik tvori sve vremenske oblike uz pomoć jednog glagola. Upravo iz tih razloga Appendini nakon objave svoje *Grammatica della lingua Illirica* (1808) odlučuje potaknuti mladež na istovremeno učenje deklinacija i konjugacija latinskog, talijanskog i hrvatskog jezika kako bi uočili po čemu se ta tri jezika međusobno razlikuju.

U predgovoru najavljuje da se radi o pozamašnoj knjizi (ukupno 302 stranice), govoreći kako podučavanje na sažet i jezgrovit način ne obogaćuje um, dok ga podučavanje na preopširan način zbunjuje. U djelu nastoji, koliko dopušta sadržaj, da ništa od prikladnog i korisnog ne nedostaje i da ne obiluje beskorisnim i suvišnim te se pobrinuo da sve bude predočeno i raspodijeljeno takvim redom da se lako čita, da bude razumljivo i naučeno bez prevelikog napora. Pri kraju predgovora autor najavljuje da će napisati još jedno korisno djelo za mlade te ističe važnost svog udžbenika kako za učenje talijanske i latinske gramatike tako i za hrvatsku gramatiku koju bi dubrovačkoj mladeži bilo nedolično ne znati ili slabo poznavati.

⁴Hrvatski prijevod preuzet s internetske stranice https://hr.wikiquote.org/wiki/Latinske_izreke

⁵ Passato prossimo (perfekt) koristi se za izražavanje bliže prošlosti, a passato remoto (aorist) za izražavanje daljnje prošlosti koja nema nikakvih poveznica sa sadašnjošću.

Latinske gramatike kroz povijest

Prije same analize Appendinijeve gramatike važno je iznijeti i kratak pregled razvoja gramatike latinskog jezika u Hrvata sve do pojave „moderne“ *Latinske gramatike* – Gortana, Gorskog i Pauša (1954)⁶. Gramatike latinskog jezika, pisane kao školski udžbenici i rabljene na prostoru Hrvatske od 16. do 19. stoljeća, predstavljaju prerade najutjecajnije latinske gramatike, *De institutione grammatica libri tres* Manoela Álvaresa (1572), te dijelom zadržavaju građu izloženu u srednjovjekovnim priručnicima (tzv. sustav rodova, *genera*, i redova, *ordines*). Álvaresova gramatika pisana je na latinskom jeziku te je 1591. propisana u *Ratio studiorum*⁷ kao obligatorna školska knjiga za isusovačke škole. Gramatika se dijeli na tri dijela ili knjige: etimologija tj. oblici, sintaksa i prozodija te je tokom stoljeća doživjela preko 400 različitih izdanja: cjelovitih, skraćenih, prerađenih i prevedenih na narodne jezike.

U Hrvata, riječ je ponajprije o udžbenicima latinskoga jezika isusovca Jakova Mikalje iz 1637., te franjevac Tome Babića iz 1712., Lovre Šitovića iz 1713. i Josipa Jurina iz 1793., koji su obogaćeni prevedenim Álvaresovim pravilima i primjerima na hrvatskom jeziku.

Álvaresova gramatika, budući da se smatralo da su Donat (4. st.) i Priscijan (5/6. st.) u svojim gramatikama uspješno obradili morfologiju, pridaje znatnu pažnju sintaksi glagolskih vremena i načina te sintaksi složene rečenice koje su se usvajale čitanjem i učenjem napamet velike količine latinskih tekstova. Što se pak tiče morfologije – struktura pet deklinacija, četiri glagolske konjugacije, dijelovi posvećeni komparaciji, zamjenicama i brojevima, do danas su ostali gotovo nepromijenjeni.

Nakon ukidanja isusovačkog reda (1773) i promjene političkih prilika u školstvo je uvedena državna kontrola te jedinstveni program, u kojem zahvaljujući napredovanju empirijskih znanosti primat preuzimaju prirodne, društvene i medicinske znanosti. Kao posljedica toga uvelike slabi položaj „klasičnog“ obrazovanja u srednjim školama te se u školskim programima ograničava broj sati nastave latinskog jezika.

⁶ Demo, 2007., str. 37-49.

⁷ *Ratio studiorum* (*Ratio atque Institutio studiorum Societatis Iesu*, 1599) službeni je dokument o ustroju isusovačkog obrazovanja koji se temelji na klasičnoj misli i književnosti te razlikuje "niže" (*studia inferiora*) i "više" studije (*studia superiora*).

Iz tih je razloga, po naređenju austrijske vlasti, na našim prostorima Álvaresova gramatika zamijenjena gramatikom Józsefa Grigelya koja napušta složenu podjelu glagola po rodovima (*genera*) te uvodi sintaksu padeža kakvu i danas poznajemo.

Budući da je Grigelyeva gramatika bila pisana latinskim jezikom s prijevodima paradigmatičkih primjera na suvremene jezike, godine 1853. vodeći pisac školskih udžbenika Adolfo Veber Tkalčević izdaje prvu gramatiku latinskog jezika na hrvatskome – *Latinska slovnica za niže gimnazije*, koja obuhvaća morfologiju i osnove sintakse. Adolfo Veber Tkalčević piše gramatiku prema standardima školskih autora Schultzu i Putscheu te od njih preuzima logički odnos *subjekt – predikat* koji je i danas prisutan u gramatikama i udžbenicima.

Po uzoru na Tkalčevićevu gramatiku, 28 godina poslije, Ivan Pavec izdaje elegantnije uređenu te primjerima i podacima bogatiju *Latinsku slovicu* (1881). Šesto i poprilično izmijenjeno izdanje Pavčeve gramatike (1901) potpisuje hrvatski pedagog Julije Golik, koji nastoji slijediti racionalno-naučni umjesto stari mnemoničko-deskriptivni način izlaganja građe te ustaljuje oblik današnje *Latinske gramatike* Gortana, Gorskog i Pauša, zamišljene prvenstveno kao školski priručnik. S pojavom suvremenijih udžbenika ona postaje referentno djelo za sve koji se susreću s latinskim jezikom.

Analiza djela

Appendinijeva gramatika podijeljena je u devet poglavlja te je dijelom pisana po uzoru na Álvaresovu gramatiku. To je vidljivo iz osnovne podjele gramatičke građe na etimologiju tj. oblike, sintaksu i prozodiju, prisutne u objema gramatikama. U prvom poglavlju djela Appendini iznosi definicije i opće karakteristike latinskog jezika. Prema autoru *latinska gramatika je umjetnost koja podučava način govorenja i ispravnog pisanja na latinskom jeziku prema upotrebi dobrih pisaca*. Riječ je o latinskom jeziku kojim su napisana djela rimske književnosti klasičnog doba.

Appendinijeva gramatika dijeli se na četiri dijela: pravopis, prozodija, etimologija i sintaksa. Ta je jezična područja sam autor definirao ovako: *Pravopis podučava pravilnom pisanju, korištenju velikog početnog slova na početku teksta, nakon točke, kod svih vlastitih imena itd. te pisanju sanctus sa suglasnikom c, a ne santus. Prozodija podučava izgovor dugih i kratkih samoglasnika i suglasnika npr. dugi occido, dis, uccidere – ubiti i kratki occido, dis, morire – umrijeti. Etimologija se bavi podrijetlom i izvođenjem riječi podučavajući npr. da consul dolazi od riječi consulendo i da glavar (il primo, principale) dolazi od riječi glava (il capo). Sintaksa ili konstrukcija podučava način slaganja jedne riječi s drugom i djelovanje jedne riječi na drugu prema pravilima za dobro uređen govor, bilo da je to djelovanje pravilno ili zbog uglađenosti promijenjeno prema običajima klasičnih autora.*⁸

Latinska abeceda sastoji se od 26 slova ili znakova kojima su u pismu zabilježeni glasovi od kojih šest predstavljaju vokale (a, e, i, o, u, y), koji tvore šest dvoglasa (ae, au, ei, eu, eo, yi). Što se pak tiče konsonanata, autor iznosi razlike u izgovoru u talijanskom, hrvatskom i latinskom jeziku slova *c*, *g*, *h*, *k* te slova *q*, koje ne postoji u hrvatskom jeziku pa je često zamijenjeno slovom *k*. Pri kraju prvog poglavlja Appendini govori kako riječi, međusobno usklađene i zavisne jedna o drugoj, služe za izražavanje misli u govoru te se zbog toga nazivaju dijelovima govora.

Drugo poglavlje naslovljeno *O dijelovima govora* predstavlja četiri promjenjive vrste riječi – to su imenica, zamjenica, glagol i particip, te četiri nepromjenjive vrste riječi – prilog, prijedlog, veznik i uzvik.

⁸ Str. 14.

U trećem poglavlju, *O imenu*, koje obuhvaća imenice i pridjeve, autor definira imenicu kao *dio govora odnosno promjenjivu vrstu riječi koja označava neku stvar imenujući je, npr. animo (duša), corpo (tijelo), virtù (vrlina), te zbog toga može stajati u govoru sama za sebe bez pridjeva.*

Imenice se dijele na vlastite (Pietro, Roma, il Danubio) i opće (uomo, città, fiume) te mogu označavati materijalne (uomo, sole), duhovne (Dio, Angelo) i apstraktne stvari (bellezza, suono). *Pridjev je riječ koja izriče obilježje imenice, npr. buono (dobar), cattivo (loš) i ne može stajati samostalno u govoru nego se pak mora slagati s imenicom u broju, rodu i padežu.* Nadalje, u gramatici je vidljivo da se Appendini, pri objašnjavanju pojedinih gramatičkih kategorija, služi talijanskim jezikom te da su i primjeri koje pritom navodi iz talijanskog jezika. Što se tiče općih karakteristika, latinski jezik sadrži tri roda – muški, ženski i srednji, dva broja – jednina i množina, te šest padeža – nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ i ablativ.

Budući da talijanski jezik ne posjeduje padežne nastavke kao hrvatski i latinski jezik, autor je dio trećeg poglavlja posvetio talijanskim članovima (la, il ,lo ,l', le, i, gli) i prijedlozima koji su nadomjestili ulogu padeža (a, di, da). Obilježje imenica i pridjeva također je i deklinacija – promjena riječi po padežima, koju je Appendini definirao kao pravilnu izmjenu padežnih završetaka koja je specifična za svaku deklinaciju.

Postoji pet deklinacija, koje se prepoznaju po genitivu jednine: prva deklinacija ima nastavak u genitivu jd. *-ae*, druga deklinacija *-i*, treća s nastavkom *-is* u genitivu jd., četvrta deklinacija je na *-us* ili na *-u* i peta, kojoj genitiv jd. završava na *-ei*. Pridjevi se dekliniraju samo po prvoj, drugoj i trećoj deklinaciji, ovisno radi li se o pridjevima s tri (bonus, 3), dva (brevis, -e) ili jednim završetkom (felix). Autor također u ovom poglavlju navodi deklinacije grčkih imena (Aeneas, Penelope, Orpheus, Ilios...), nepravilnih imenica (deus, Jesus, Jupiter, domus), komparaciju pridjeva te deklinaciju prva tri glavna broja (unus, 3., duo, duae, duo, tres, tria).

Četvrto poglavlje posvećeno je zamjenicama koje zamjenjuju imenske riječi – imenice (ego, tu, sui) i pridjeve (hic, ille, ipse, iste, is, idem i qui). Appendinijeva gramatika pruža sistematičan pregled deklinacija u jednini i množini osobnih, posvojnih, pokaznih, odnosnih, upitnih, neodređenih i povratnih zamjenica usporedno s ekvivalentima iz talijanskog i hrvatskog jezika.

Pri kraju četvrtog poglavlja izložena je i deklinacija izvedenice *nostras* kojom je naznačena pripadnost nekog ili nečeg našoj zemlji, državi ili udruzi s prijevodom – *nasc, nasca, nasce ili nascinski, nascinska, nascinsko*. Također je navedena i izvedenica *vestras* (*vasc, vasca, vasce, vascinski, vascinska, vascinsko*, no za oblike *nascinski* i *vascinski* navodi kako se Dubrovčani njima gotovo i ne koriste).

Peto poglavlje definira glagol kao *promjenjivi dio govora koji označava radnju ili osjećaje, izražavajući djelovanje duha ili tijela. Glagol se spreže po vremenu, načinu, broju i licu. Sprezanje ili konjugacija glagola predstavlja niz završetaka svih njegovih oblika koji odgovaraju licima u odnosu na različite načine, vremena i brojeve*. Postoji pet glagolskih vremena – prezent, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt i futur, četiri glagolska načina – indikativ, imperativ, vezni način, infinitiv, dva broja – jednina i množina, tri lica (u jednini i množini) koja vrše radnju ili izražavaju osjećaje. Izlaganje o glagolima počinje s konjugacijom latinskih oblika talijanskih pomoćnih glagola – *biti* (*sum, esse, fui / essere*) i – *imati* (*habeo / avere*), gdje autor ukazuje mladima na uporabu zajedničku svim trima jezicima glagola *biti* u pasivnim rečenicama. S druge strane, u aktivnim oblicima govornici hrvatskog koriste pomoćni glagol *biti*, govornici talijanskog dijelom glagol *biti*, dijelom glagol *imati*, a govornici latinskog se uz pomoć nastavaka koriste posebnim oblicima glagola. Učenicima također stvara poteškoću značenje i prijevod futura budući da govornici hrvatskog tvore futur koristeći glagol *htjeti* (*volere*) i infinitiv zadanog glagola, dok se talijanski i latinski jezik pri tvorbi futura koriste glagolskim nastavcima koje pridodaju glagolskoj osnovi.

Appendini izlaže sve četiri konjugacije (-are, -ēre, -ēre, -ire) na način da za svaku konjugaciju navede sva glagolska vremena i sve glagolske načine, to jest svaka se konjugacija uči zasebno, za razliku od modernih gramatika, gdje se konjugacije uče istovremeno. Naprimjer, počinje se učiti prvo indikativ prezenta aktiva kroz sve četiri konjugacije, a zatim indikativ prezenta pasiva itd. Nakon izloženih aktivnih i pasivnih glagola slijede konjugacije deponentnih glagola (*utor, 3. usus sum*), bezličnih aktivnih i pasivnih glagola (*pluo, 3. plui, obtempero, 1. avi, atum*) te konjugacije nepravilnih glagola (*fio, possum, fero, eo, volo, nolo, malo, memini, edo* itd.).

Šesto poglavlje posvećeno je participu koji je definiran kao *promjenjivi dio govora, bilo da je riječ o funkciji pridjeva ili glagola, koji ima isto značenje i strukturu glagola od kojeg potječe*.

Latinski jezik posjeduje četiri participa – participi koji završavaju na *-ans*, *-ens* imaju aktivno značenje te se mogu tvoriti od svih aktivnih glagola, participi perfekta na *-tus*, *-sus* i *-xus* pasivnog su značenja ako su nastali od pasivnih glagola te aktivnog značenja ako potječu od deponentnih glagola ili od glagola *audeo*, *gaudeo*, *fido* i *soleo* koji tvore perfekt na *-us*. Zatim slijede participi futura koji završavaju na *-rus*, aktivnog značenja, te oni koji završavaju na *-dus*, pasivnog značenja. Participi prezenta aktivnog (*-ans* i *-ens*) dekliniraju se po trećoj deklinaciji, dok se participi perfekta i futura (*-tus*, *-rus* i *-dus*) dekliniraju po prvoj i drugoj deklinaciji.

U sedmom poglavlju *O četiri nepromjenjive vrste riječi* prijedlozi se dijele u dvije skupine, ovisno o tome služe li tvorbi novih riječi (*dis*, *re*, *se*, *am*, *con*) ili utječu na padež riječi uz koju stoje. Prijedlozi koji stoje uz padeže dijele se u tri skupine: oni koji se koriste uz akuzativ (*ad*, *a*, *adversum*, *ante*, *apud*, *circum*, *post*, *trans* itd.), uz ablativ (*cum*, *de*, *e*, *pro*, *sine* itd.) i oni koji se koriste i uz jedan i uz drugi padež (*in*, *super*, *sub*, *supter*).

S druge strane, prilog je *nepromjenjivi dio govora koji prvenstveno navodi obilježje pridjeva ili određuje značenje glagola*. Prilozi se dijele na upitne, potvrdne, vremenske, mjesne, količinske, načinske i priloge negacije i kretanja. Također postoje i prilozi koji nastaju od pridjeva te se mogu stupnjevati poput pridjeva, npr. *sapienter*, *sapientius*, *sapientissime*.

U nepromjenjivi dio govora pripadaju i uzvik i veznik. Uzvik iskazuje različita osjećanja duše te služi za izražavanje sreće, tuge, divljenja, želje i prijetnje. *Veznik je nepromjenjivi dio govora koji povezuje riječi i rečenice* te može imati u svim trima jezicima mnogobrojne funkcije: sastavnu, rastavnu, zaključnu, uzročnu, poredbenu itd.

U osmom poglavlju pod pojmom sintaksa podrazumijevaju se *pravila koja podučavaju slaganju, povezivanju i redoslijedu između različitih dijelova govora*. Ta pravila su podijeljena u tri vrste. Neka pravila bave se slaganjem (*concordanza*), tj. načinom po kojem bi se pridjev trebao slagati s imenicom i glagol sa subjektom rečenice.

Druga proučavaju upravljanje (*reggimento*), to jest način na koji se trebaju izraziti imenice i glagoli kojima upravljaju druge imenice, glagoli ili drugi dijelovi govora.

I na kraju, zadnja skupina pravila odnosi se na strukturu (*costruzione*), odnosno na način na koji se imenice, glagoli, prilozi, prijedlozi itd. trebaju rasporediti unutar rečenice kako bi govor bio jasan i točan.

Pridjev se slaže s imenicom u rodu, broju i padežu na način da pridjev poprima rod, broj i padež u kojem je zadana imenica, npr. *dominus justus / domina justa*. Subjekt se s predikatom slaže u licu i broju na način da se subjekt prilagodi rodu i licu glagola, npr. *Magister docet, discipuli discunt*. Jednako tako se odnosna zamjenica slaže s riječi na koju se odnosi u licu i broju, npr. *Dominus justus, qui*. U osmom poglavlju za vježbanje mladima su izloženi i primjeri slaganja imenica i zamjenica te rečenice koje sadrže sva glagolska vremena i načine.

Deveto poglavlje izlaže osnovna pravila sintakse, počevši s ulogom padeža u govoru. Prema Appendiniju, *nominativ je temelj govora, genitivom upravlja imenica, ono što ima funkciju imenice ili neki neizrečeni prijedlog. Zatim, dativ je padež odnosa zajednički svim glagolima i imenicama, akuzativ je ovisan o aktivnom i prijelaznom glagolu ili o nekom izrečenom / neizrečenom prijedlogu. Vokativ označava subjekt i slaže se s glagolom u drugom licu. I na kraju, ablativ je uvijek ovisan o nekom izrečenom ili neizrečenom prijedlogu.*

Što se pak tiče zamjenica *hic, ille, iste, ipse* itd., one u govoru vrše funkciju pridjeva ili odnosne zamjenice. Ponekad zamjenice, pridjevi i participi mogu imati i funkciju imenice, npr. *boni* (homines), *cura tua* (res tuas).

Imenica se ponekad pripaja drugoj imenici, pa ako obje pripadaju istom imenskom skupu, ostaju u istom padežu (Paulus, vir doctus), a ako pripadaju različitom, druga riječ mora stajati u genitivu (fides Christi). Nadalje, imenice koje označavaju odgovor moraju se slagati s upitnom zamjenicom, npr. *Cujus est liber? Petri?*

Drugi dio devetog poglavlja govori o sintaksi glagola te među brojnim pravilima autor navodi kako se često ne izriču prvo i drugo lice jd. i mn. ispred glagola, osim ako se istovremeno ne vrše dvije različite radnje, npr. *Ego lego, tu rides*. Ako u rečenici imamo dvije imenice u jednini, glagol prelazi u množinu, npr. *Joannes et Andreas laudant bonos mores*.

Zatim je važno pravilo o pasivnom glagolu kojem prethodi nominativ te se iza njega nalazi ablativ izrečen uz pomoć prijedloga *a* ili *ab*. Iznesena su i pravila vezana uz sintaksu padeža te uz gerund, supin i particip.

Nadalje, Appendini glagole po vrsti dijeli na aktivne, pasivne, neutralne, opće i deponentne. Neutralni glagoli su glagoli koji završavaju na *-um* ili na *-o* te ne sadrže pasivne oblike (sum, sto, servio). Opći glagoli su definirani kao glagoli koji završavaju na *-or* te imaju značenje i aktivnih i pasivnih glagola (depopulo, complector). Zatim daje definiciju prijelaznih i neprijelaznih glagola, koji se razlikuju prvenstveno po tome što kod prijelaznih glagola radnja prelazi direktno na objekt u akuzativu te glagol može tvoriti pasivni oblik.

Zadnji dio Appendinijeva djela posvećen je strukturi rečenice u kojoj nominativ odnosno vršitelj radnje stoji ispred aktivnog / prijelaznog glagola te iza glagola slijedi objekt u akuzativu, npr. *Pueri ingenui amant literas*. Taj poredak riječi u rečenici (subjekt – predikat – objekt) prisutan je i danas u hrvatskom i talijanskom jeziku, ali odudara od uobičajenog poretka riječi latinskog jezika, koji su njegovali klasični pisci. U suvremenim latinskim gramatikama navedeno je kako su najistaknutija mjesta u rečenici prvo i zadnje te da zbog toga subjekt redovno stoji na prvom mjestu, a predikat na posljednjem mjestu u rečenici. Ostali dijelovi rečenice stoje između subjekta i predikata, i to tako da su dodatci subjekta bliže subjektu, a dodatci predikata bliže predikatu.

Usporedba dviju gramatika latinskog jezika

I primi elementi della lingua latina esposti in italiano ed in illirico ad uso degli scolari delle Scuole pie di Ragusa

Primi principi di gramatica scelti dal teatro della latinità ad uso degli scolari de' chierici regolari delle Scuole Pie

Appendinijeva gramatika pravi je primjer višejezičnosti u hrvatskoj kulturi te ukazuje na zajedničku tradiciju dvaju medija (talijanskog i latinskog) na hrvatskom tlu. Iz tog razloga smatram korisnim usporediti Appendinijevu trojezičnu gramatiku s talijanskom gramatikom latinskoga jezika pod naslovom *Primi principi di gramatica scelti dal teatro della latinità ad uso degli scolari de' chierici regolari delle Scuole Pie*. Riječ je o gramatici koja strukturom i načinom izlaganja sadržaja uvelike nalikuje Appendinijevoj gramatici. Njezin mi autor do ovog trenutka nije poznat. Jedno izdanje ove dvojezične gramatike tiskano je u Dubrovniku 1784. kod C. A. Occhija⁹. Zatim, kako navodi Čučić u svom radu naslovljenom *Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe*, slijede izdanja iz 1797. (A. Trevisan) i 1809. (A. Martecchini).

Pri pisanju ovoga rada služila sam se jedinim dostupnim izdanjem tiskanim u Napulju 1824. godine. Godina tiskanja potvrđena je u kratkom dopisu izloženom pri kraju gramatike u kojem u studenom 1823. tiskar Gennaro Reale dobiva od Monsignora Rosinia, predsjednika Vijeća za javno obrazovanje, dopuštenje za tiskanje i objavljivanje, navodeći kako se djelo ne suprotstavlja religiji ni zakonima kraljevstva. Gramatika je, poput Appendinijeve, bila namijenjena učenicima koji su pohađali pijarističku školu.

Što se tiče opsega, Appendinijeva gramatika je opširnija te zahvaljujući mnogobrojnim talijanskim i hrvatskim primjerima obiluje i većim brojem stranica, (302 vs. 180).

⁹ Fisković, str. 10.

Zatim, u gramatici iz 1824. nedostaje predgovor te su navedena samo prva tri poglavlja (Capitolo I. – O latinskoj gramatici, Capitolo II. – O govoru i o njegovim dijelovima, Capitolo III. – O deklinaciji imenskih riječi), dok se za ostale veće cjeline navode samo naslovi bez numeracije poglavlja (Pridjevi, O nepravilnim imenskim riječima, Deklinacija zamjenica, O konjugacijama glagola, O participu, O prijedlozima, O priložima, O uzviku, O vezniku, O slaganju, O konstrukciji).

Već u prvom poglavlju možemo primijetiti jednakost pri definiranju latinske gramatike sljedećim definicijama: *arte di parlare bene, e di scrivere correttamente nella Lingua Latina / arte che insegna la maniera di parlare, e di scrivere correttamente in Latino, secondo l'uso di buoni scrittori*, te pri njenoj podjeli na prozodiju, etimologiju, sintaksu i ortografiju.

U drugom poglavlju je govor definiran kao *kombinacija više međusobno povezanih riječi koje imaju neko značenje* te su navedene definicije promjenjivih vrsta riječi (imenska riječ, zamjenica, glagol i particip) i nepromjenjivih vrsta riječi (prijedlog, prilog, uzvik, veznik), za razliku od Appendinija koji u drugom poglavlju samo nabraja osam vrsta riječi, a definira ih u poglavljima koja slijede.

Treće poglavlje govori o svojstvima imenica (deklinacije, šest padeža, broj) te se dekliniraju većinom iste imenice (poeta, musa, advena, dominus, puer, templum, tempus, sensus, genu, dies). Jedina razlika je u trećoj deklinaciji gdje Appendini umjesto imenice *sermo, onis, m.* deklinira *pater, tris, m.*

Nadalje, Appendini u svom djelu daje više primjera, pravila i objašnjenja za svaku deklinaciju te posebno obraća pažnju na deklinaciju talijanskih članova i na nastavke talijanskih imenica koje se ne spominju u drugoj gramatici.

Također nedostaju složenice, glagolske imenice, deklinacije imenica grčkog podrijetla i deklinacija nekih nepravilnih imenica kao što su *Deus, Jesus i Jupiter*.

Što se pak tiče pridjeva, u obje su gramatike navedeni pridjevi prve i druge deklinacije (bonus, 3), treće deklinacije (brevis, e, acer/celeber, felix), nepravilni pridjevi (alter, alius, solus, totus...) i komparacija pridjeva. S druge strane, Appendini još nadodaje i posebno poglavlje posvećeno ablativu jd. i genitivu mn. pridjeva treće deklinacije koji imaju po dva nastavka za ablativ jd. (-i, -e) i za genitiv mn. (-ium, -um). Također, u obje gramatike su navedene deklinacije sklonjivih glavnih brojeva (unus, duo, tres).

Appendini u četvrtom poglavlju dijeli zamjenice na imenske (ego, tu, sui) i pridjevske (hic, ille, ipse, iste, is, idem, qui), dok su u latinsko–talijanskoj gramatici podijeljene na osnovne (pronome primitivo) – *ego, tu, sui, ipse, ille, iste, is, quis, qui*, izvedene (pronome derivativo) – *meus, tuus, suus, noster, vester, nostras nostratis*, odnosne (pronome relativo) – *quis, quae, quod, is, sui, ille, ipse, iste, idem* i na uzajamne (pronome reciproco) – *sui, suus*. Nakon izloženih deklinacija zamjenica u obje gramatike slijede složenice odnosne zamjenice npr. *quisnam, quisque, quicumquem, quivis* itd. Appendini još u svom djelu dodaje i deklinacije izvedenih zamjenica *nostras* i *vestras*, za koje kaže da se slabo koriste na području grada Dubrovnika.

Glagol je definiran kao *dio govora koji se mijenja ovisno o licu, broju, vremenu i načinu*. Definicije se u obje gramatike podudaraju, ali je u dvojezičnoj gramatici nadodana još i podjela glagola prema šest značenja: aktivni, pasivni, neutralni, univerzalni, deponentni, bezlični, te podjela prema završetku: -o (aktivni glagoli), -um (sum i složenice adsum, possum) i -or (pasivni, univerzalni i deponentni glagoli). Za razliku od Appendinija koji pod utjecajem talijanske gramatike počinje s konjugacijama pomoćnih glagola sum, esse, fui i habeo, 2. ui, itum, gramatika iz 1824. izostavlja taj dio te odmah počinje s konjugacijama aktivnih glagola. U obje gramatike se za sve četiri konjugacije izlažu odmah sva vremena i svi glagolski načini te su konjugirani isti glagoli (amare, docere, legere, audire). Appendini u svojoj gramatici izostavlja konjugaciju neutralnog glagola *lector*, ali navodi konjugaciju univerzalnog glagola (verbo comune) *depopulor* koji nedostaje u dvojezičnoj gramatici te je u objema gramatikama prisutna konjugacija deponentnog glagola *utor*.

Nepravilni glagoli zajednički gramatikama su: *fio, possum, fero, eo, volo, nolo, malo*, a Appendini navodi još glagole: *gaudeo, aio, inquam, ausim, faxim, forem, edo, quaeso, inquit, cedo, apage, ovat, ave, vale* i *salve*. Također, u dvojezičnoj gramatici nedostaju i konjugacije bezličnih aktivnih i pasivnih glagola (pluit, 3. pluvit i obtemperatur, 1. obtemperatum est).

U obje gramatike istaknuta je dvostruka funkcija participia. U funkciji pridjeva deklinira se po padežima npr. *hic, haec, hoc laudans/laudantis, laudatus, laudata, laudatum*, dok particip u funkciji glagola ima sva obilježja glagola od kojeg potječe. Ovisno o glagolu, particip može imati aktivno i pasivno značenje.

Aktivnog značenja su obično participi koji završavaju na *-ns*, *-rus*, a pasivnog značenja su participi na *-tus*, *-sus*, *-xus*, i na *-dus*. Appendini svoju gramatiku proširuje s iznimkama (eo, 4. ii, itum – glagol koji ima particip futura pasivnog samo u srednjem rodu -eundum) i pravilima vezanim uz deklinaciju participa (*-ans/ens* – treća deklinacija, *-tus*, *-rus*, *-dus* - prva i druga deklinacija). Također, nadodaje da se rijetko koriste oblici genitiva plurala participa koji završavaju na *-tus* i *-rus* (iznimka je particip *faturus, ra, rum*).

Što se tiče podjele prijedloga na one koji se spajaju s drugim riječima i na prijedloge koji idu uz padeže (akuzativ, ablativ i uz oba padeža), ona je jednaka u objema gramatikama. Jedina razlika je u primjerima za svaki prijedlog koji ne samo da se razlikuje, nego su kod Appendinija prisutni u znatno većem broju.

S druge strane, pri izlaganju priloga mogu se uočiti mnoge nepodudarnosti. Prvenstveno se razlikuju definicije priloga: *L'avverbio si congiunge ordinariamente al verbo per dichiarare qualche circostanza, o modo. Il suo significato è vario. / L'avverbio è una parte indeclinabile del discorso, che, per lo più, specifica la qualità dell'Adiettivo, o determina la significazione del Verbo.* Gramatika iz 1824. navodi da se prilog obično pridodaje glagolu kako bi iskazao neku okolnost ili način te da je njegovo značenje raznoliko, gdje je izostavljena činjenica da prilog, uz glagol, može određivati i obilježja pridjeva.

Nadalje, navedeni su samo prilozima koji označavaju stanje u mjestu (*stato in luogo*), kretanje do mjesta (*moto a luogo*), kretanje kroz mjesto (*moto per luogo*), kretanje od mjesta (*moto da luogo*), kretanje prema mjestu (*moto verso luogo*) i prilog *utinam* koji se koristi pri izražavanju želja. U Appendinijevoj pak gramatici prilozima se dijele na: upitne, potvrdne, vremenske, mjesne, količinske, načinske i priloge negacije te je prikazana tvorba priloga od pridjeva i njihova komparacija.

U obje se gramatike kao uloga uzvika navodi da prikazuju osjećaje. Appendini uspoređuje uzvike s prirodnim krikovima te ih dijeli na one koji izriču sreću, bol, divljenje, želju i prijetnju.

I kod izlaganja veznika Appendini je mnogo opširniji te ih, po uzoru na talijansku gramatiku, dijeli na sastavne, rastavne, suprotne, dodatne (*congiunzione aggiuntiva*), izrične, upitne (*congiunzione dubitativa*), uzročne, zaključne, pogodbene, posljedične, poredbene i redne (*di ordine*).

Navedeno je također da se veznik *ne quidem* uvijek rastavlja nekom riječju u sredini npr. *ne ille quidem*. S druge strane, dvojezična gramatika nudi samo definiciju veznika i navodi veznike koji stoje samostalno ispred neke riječi (le propositive) i veznike koji se prislanjaju na riječ (le enclitiche).

Appendinijevo osmo poglavlje govori o sintaksi koja se dijeli na tri veće cjeline: slaganje (concordanza), upravljanje (reggimento) i konstrukciju (costruzione), dok dvojezična gramatika sadrži samo slaganje (concordanza) i konstrukciju (costruzione). U obje gramatike *concordanza* obuhvaća: slaganje pridjeva i imenice u rodu, broju i padežu, slaganje glagola i imenice u licu i broju te slaganje odnosne zamjenice i riječi na koju se ta zamjenica odnosi u rodu i broju. Appendini tome još dodaje posebna poglavlja namijenjena mladima za vježbanje pod naslovom: *Esempi di nomi e pronomi uniti in forma di concordanza per esercizio dei giovani*, *Esempi di nomi uniti in forma di concordanza del relativo coll'antecedente*, *Esempi di discorso formato per mezzo di tutti i tempi e modi del verbo* i *Altre maniere di esercitare i giovani avuto riguardo alla loro capacità*.

Appendinijevo posljednje poglavlje naslovljeno *Osnovna pravila sintakse* prvenstveno se bavi pravilima vezanim uz osobitosti padeža, korištenje zamjenica *hic*, *ille*, *iste*, *ipse* itd. na mjestu pridjeva i odnosnih zamjenica, slaganje dviju imenica i slaganje odgovora i upitne riječi.

Zatim slijede osnovna pravila vezana uz sintaksu glagola:

- 1) *Prvo i drugo lice jd. i mn. se obično ne izražavaju osim ako se govori istovremeno o različitim radnjama ili ako se žele usporediti dvije osobe.*
(Ego lego, tu rides. / Tu innocentior, quam Metellus.)
- 2) *Ispred određenih glagolskih oblika treba stajati nominativ u istom licu i broju u kojem je i sam glagol.*
(Magister docet. / Nos legimus.)
- 3) *Iza neodređenih glagolskih oblika treba stajati imenica u akuzativu.*
(Gaudeo pueros ingenuos amare litteras.)
- 4) *Dva nominativa u jednini zahtijevaju glagol u množini.*

(Studium et educatio juvenibus multa afferunt bona.)

5) *Kod različitih glagolskih lica glagol u množini stoji iz lica koje je od veće važnosti.*

(Ego et Camillus scribimus, dum tu et Joannes ludetis.)

6) *Pomoćni glagol sum zahtijeva dva nominativa, jedan stoji ispred glagola drugi iza.*

(Parsimonia est magnum vectigal.)

7) *Svaki određeni glagolski oblik može imati dva nominativa koji pripadaju istom imenskom skupu.*

(Boni moriuntur laeti.)

8) *Svakom se glagolu može pridodati prijedlog uz odgovarajući padež.*

(Dixi coram populo.)

9) *Ispred pasivnog glagola nalazi se nominativ, a iza ablativ s prijedlogom a ili ab.*

(Grammatica a me diligenter legitur.)

10) *Svakom se glagolu može pridodati ablativ načina, uzroka, sredstva itd.*

(Emi hunc librum decem denariis.)

11) *Vremenski raspon izražava se akuzativom ili ablativom.*

(Vixi quinquaginta annos ili quinquaginta annis.)

12) *Gerund, supin i particip prethode padežima koji inače stoje uz glagol od kojeg potječu.*

(Scribo literas. / Tempus est scribendi literas.)

Dvojezična gramatika u potpunosti izostavlja gore navedena pravila vezana uz sintaksu glagola i padeža te nakon slaganja (concordanza) na sveobuhvatniji način izlaže konstrukciju (costruzione). U obje gramatike jednako je definirano pet vrsta glagola (aktivni, pasivni, neutralni, univerzalni i deponentni), no Appendini, pod utjecajem talijanskog jezika, navodi još dvije vrste glagola: prijelazni (transitivi) i neprijelazni (intransitivi) glagoli.

Trojezična gramatika završava kratkim izlaganjem aktivnih / prijelaznih glagola, za razliku od gramatike iz 1824. koja za svaku vrstu glagola nudi sljedeća pravila uz odgovarajuće primjere.

O konstrukciji:

O aktivnim glagolima

- 1) *Svi aktivni glagoli imaju nominativ i akuzativ koji označava osobu ili stvar. Nominativ se naziva vršiteljem radnje (agente) jer vrši radnju, a akuzativ se naziva izravnim objektom (paziente) koji trpi radnju glagola.*

Npr. amo 1. avi, atum, desidero, 1. avi, atum, lego 3. legi, lectum, voco 1. avi, atum itd. (Ego libenter te adiuvabo.)

- 2) *Određeni aktivni glagoli, posebice oni koji pripadaju pravu i sudstvu, uz nominativ i akuzativ zahtijevaju i genitiv krivnje. Zatim, glagoli kažnjavanja uz akuzativ zahtijevaju i ablativ za izražavanje kazne, glagoli koji pripadaju trgovanju uz akuzativ zahtijevaju i genitiv za izražavanje cijene. Glagoli upozorenja osim akuzativa mogu sadržavati i genitiv ili ablativ s prijedlogom de.*

Npr. accuso 1. avi, atum, absolvo 3. vi, utum, postulo, 1. avi, atum, punio 4. ivi, itum itd. (Verrem insultat avaritiae et audaciae. / Torquatus filium morte mulctavit.)

- 3) *Mnogi aktivni glagoli uz akuzativ zahtijevaju i dativ osobe ili stvari kojoj je nanesena korist ili šteta.*

Npr. do 1. dedi, datum, narro 1. avi, atum, trado 3. didi, ditum, promitto 3. misi, missum itd. (Cum recte valemus, rectus consilia aegrotis damus.)

- 4) *Nekolicina glagola uz vlastiti akuzativ podržava i akuzativ kojem prethode neizrečeni prijedlozi circa i juxta.*

Npr. doceo 2. ui, ctum, celo 1. avi, atum, rogo 1. avi, atum, oro 1. avi, atum itd.

(Quid nunc te litteras doceam?)

- 5) *Mnogi aktivni glagoli uz izravni objekt u akuzativu zahtijevaju i ablativ materije bez prijedloga.*

Npr. cingo 3. cinxi, cintum, orbo 1. avi, atum, orno 1. avi, atum, vestio 4. ivi, itum itd.

(Deus animam vestivit corpore.)

- 6) *Mnogi aktivni glagoli uz akuzativ zahtijevaju i ablativ s prijedlogom a ili ab.*

Npr. accipio 3. cepi, ceptum, peto 3. ivi, itum, spero 1. avi, atum itd.

(Qui opem a me, atque auxilium pettiissent.)

O pasivnim glagolima

1. *Kod pasivnih glagola akuzativ aktivne rečenice postaje nominativom, a nominativ prelazi u ablativ s prijedlogom ab ili a.*

Npr. amor, amaris, amatus sum, legor, legeris, lectus sum itd.

(Ut ego juvarer a te.)

2. *Pasivni glagoli uz nominativ i ablativ (agente) zahtijevaju i genitiv i ablativ koji vrše funkcije navedene u drugom pravilu kod aktivnih glagola.*

Npr. accusor, saris, satus sum, moneor, neris, nitus sum itd.

(Orestes si accusaretur ab aliquo matricidii.)

3. *Pasivni glagoli uz nominativ i akuzativ podržavaju i dativ s istom funkcijom navedenom u trećem pravilu kod aktivnih glagola.*

Npr. afferor, fereris, allatus sum, solvor, veris, latus sum itd.

(Civica debetur a Republica.)

4. *U slučaju prisutnosti dva akuzativa u aktivnoj rečenici obično onaj koji izražava nešto živo prelazi u pasivnoj rečenici u nominativ, dok drugi akuzativ ostaje nepromijenjen.*

Npr. celor, laris, latus sum, doceor, ceris, doctus sum itd.

(Doceo te litteras – a me tu doceris litteras.)

5. *Pasivni glagoli zahtijevaju ablativ materije koji je prisutan i kod aktivnih glagola.*

Npr. impleor, pleris, pletus sum, oneror, raris, ratus sum itd.

(His tabulis interioris Templi parietes vestiebantur.)

6. *U slučaju prisutnosti dva ablativa u pasivnoj rečenici, ablativ iz aktivne rečenice prelazi u dativ, akuzativ s prijedlogom per ili u ablativ s prijedlogom ex i de, kako bi se izbjegla nejasnoća.*

Npr. audior, diris, ditus sum, eripior, peris, reptus sum itd.

(Libri tibi auferuntur a me.)

O neutralnim glagolima

1. *Svi neutralni glagoli uz nominativ (vršitelj radnje) mogu podržavati još jedan nominativ koji se odnosi na prvi te se s njim slaže u rodu, broju i padežu.*

Npr. ambulo 1. avi, atum, sum, esse, fui, vivo 3. vixi, victum itd.

(Voluptas est malorum esca.)

2. *Nekolicina neutralnih glagola zahtijeva imenicu u genitivu.*

Npr. egeo 2. ui, indigeo 2. ui, satisdo 1. dedi, datum itd.

(Clinia suarum rerum satagit.)

3. *Mnogi neutralni glagoli zahtijevaju imenicu u dativ na koju se odnosi radnja glagola.*

Npr. faveo 2. favi, fautum, servio 4. ivi, itum, obsum, obesse, obfui itd.

(Tibi favebo.)

4. *Mnogi neutralni glagoli koji pripadaju poljoprivredi zahtijevaju akuzativ kao izravni objekt.*

Npr. aro 1. avi, atum, colo 3. ui, cultum, rigo 1. avi, atum itd.

(Terram arant agricolae.)

5. *Mnogi neutralni glagoli zahtijevaju ablativ materije ili uzroka bez uporabe prijedloga.*

Npr. careo 2. ui, itum, fluo 3. fluxi, fluxum, doleo 2. ui, itum itd.

(Tui milies frumento caruerunt.)

6. *Nekolicina neutralnih glagola koji imaju pasivno značenje upotrebljavaju pasivnu konstrukciju.*

Npr. fio, fieri factus sum, vapulo 1. avi, atum itd.

(Fiunt conjecturae a peritis.)

O univerzalnim glagolima

1. *Svi univerzalni glagoli aktivnog značenja se ponašaju kao aktivni glagoli, a svi koji imaju pasivno značenje se ponašaju poput pasivnih glagola.*

Npr. aspensor 1. natus sum, fabrico 1. catus sum, hortor 1. tatus sum itd.

(Magister hortatur discipulos. / Discipuli hortantur a magistro.)

O deponentnim glagolima aktivnog značenja

1. *Svi deponentni glagoli aktivnog značenja imaju akuzativ izravnog objekta poput aktivnih glagola.*

Npr. conspikor 1. catus, demolior 1. litus sum, miseror 1. ratus sum itd.

(Spes sola homines in miseriis consolatur.)

2. *Neki deponentni glagoli aktivnog značenja uz akuzativ zahtijevaju i genitiv te ablativ krivnje ili cijene s prijedlogom de.*

Npr. criminor 1. natus sum, lictor 1. tatus sum, mercor 1. catus sum itd.

(Criminor te furti / de furto.)

3. *Mnogi deponentni glagoli aktivnog značenja uz akuzativ zahtijevaju i dativ sukladno trećem pravilu o aktivnim glagolima.*

Npr. imprecor 1. catus sum, minor 1. natus sum, polliceor 2. citus sum itd.

(Utrisque eorum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem.)

4. *Nekolicina deponentnih glagola aktivnog značenja zahtijevaju dva akuzativa sukladno četvrtom pravilu o aktivnim glagolima.*

Npr. precor 1. catus sum, deprecor 1. catus sum itd.

(Quid precamur Deos?)

5. *Određeni deponentni glagoli aktivnog značenja uz akuzativ imaju i ablativ dodavanja (di aggiunto) ili okolnosti (di circostanza) bez prijedloga.*

Npr. dignor 1. gnatus sum, remuneror 1. ratus sum itd.

(Quonam te remunerer genere?)

6. *Neki deponentni glagoli aktivnog značenja uz akuzativ izravnog objekta zahtijevaju i ablativ s prijedlogom a ili ab sukladno šestom pravilu kod aktivnih glagolima.*

Npr. mercor 1. catus sum, consequor 3. cutus sum, tueor 2. itus sum itd.

(Neque Urbem ab insidie tueri poterat.)

O deponentnim glagolima neutralnog značenja

1. *Deponentni glagoli neutralnog značenja ili stoje samostalno ili imaju dva nominativa, kako je navedenu u prvom pravilu o neutralnim glagolima.*

Npr. nascor 3. natus sum, morior 3. tuus sum itd.

(Numquam vestrorum beneficiorum memoria morietur.)

2. *Nekoliko deponentnih glagola neutralnog značenja zahtijevaju genitiv sukladno drugom pravilu o neutralnim glagolima.*

Npr. misereor 2. sertus sum, obliviscor 3. oblitus sum, recordor 1. datus sum itd.

(Miseremini patris.)

3. *Mnogi deponentni glagoli neutralnog značenja zahtijevaju dativ sukladno trećem pravilu o neutralnim glagolima.*

Npr. blandior 4. ditus sum, irascor 3. ratus sum, gratificor 1. catus sum itd.

(Tibi non irascor.)

4. *Određeni deponentni glagoli neutralnog značenja zahtijevaju ablativ materije ili uzroka sukladno petom pravilu o neutralnim glagolima.*

Npr. laetor 1. tatus sum, fruor 3. itus sum, glorior 1. atus sum itd.

(Republicae calamitate laetatur.)

O bezličnim glagolima s aktivnim završetkom

1. *Mnogi bezlični glagoli aktivnog završetka podržavaju samo treće lice jednine bez padeža.*

Npr. grandinat, nabat, navit, lucet, cebat, luxit, pluit, ebat, pluvit itd.

(Nondum licebat.)

2. *Nekolicina bezličnih glagola s aktivnim završetkom na mjestu nominativa koriste infinitiv ili neki drugi dio govora te prethode genitivu.*

Npr. est, erat, fuit, refert, rebat, tulit itd.

(Quid illius interest ubi tu sis?)

3. *Mnogi bezlični glagoli aktivnog završetka zahtijevaju dativ sukladno trećem pravilu o neutralnim glagolima.*

Npr. accidit, debat, cidit, constat, stabat, licet, cebat, licuit itd.

(Peccare nemini licet.)

4. *Nekolicina bezličnih glagola aktivnog značenja zahtijeva akuzativ te često upotrebljavaju infinitiv na mjestu nominativa.*

Npr. decet, cebat, cuit, juvat, vabat, juvit itd.

(Non decet te esse tam tristem.)

5. *Neki bezlični glagoli s aktivnim završetkom imaju akuzativ s prijedlogom ad.*

Npr. attinet, nebat, nuit, pertinet, nebat, nuit, spectat, tabat, tavit itd.

(Nihil ad nos attinet commonere.)

6. *Neki glagoli, koji imaju najčešće treće lice jednine, zahtijevaju akuzativ jednine te si dodaju i genitiv.*

Npr. poenitet, trebat, nituit, piget, gebat, guit, taedet, debat, pertaesum est itd.

(Eorum nos miseret.)

O bezličnim glagolima s pasivnim završetkom

1. *Deponentni glagoli pasivnog završetka su glagoli koji se tvore od glagola koji završavaju na -o i koriste se samo u trećem licu jednine npr. amator, servitur...*

2. *Regola unica*

○ *Svi bezlični glagoli s pasivnim završetkom obično ne sadrže niti jedan nominativ.*

(Amatur atque egetur acriter.)

○ *Kod prošlih vremena bezlični glagoli pasivnog završetka se izražavaju u srednjem rodu.*

(Obviam mihi proditum est.)

○ *Bezlični pasivni glagoli, poput običnih pasivnih glagola, imaju ablativ s (izrečenim ili neizrečenim) prijedlogom a ili ab koji u aktivnoj rečenici označava nominativ.*

(Ob nostris occurebatur, ne diversis itineribus iretur.)

- *Bezlični pasivni glagoli podržavaju i druge padeže .*

(Non modo non invidetur illi aetati, verum etiam favetur.)

- *Neutralni glagoli koji imaju akuzativ u pasivnom obliku prelaze u treće lice jednine ili množine te se akuzativ mijenja u nominativ.*

(Acerrima pugna est cum Rege pugnata.)

Dvojezična gramatika pri kraju izlaganja građe dodaje još jedno poglavlje, koje ne sadrži Appendinijeva gramatika, naslovljeno *Regole comuni*, u kojem su obrađene priložne oznake mjesta: *ubi, unde, qua* i *quo*.

Gramatika *Primi principi di gramatica scelti dal teatro della latinità ad uso degli scolari de' chierici regolari delle Scuole Pie* završava s hvalom Boga, Djevice Marije, sv. Josipa te sv. Josipa Kalasancijskog, osnivača pijarističkog reda (*Lode a Dio, ed alla sempre Vergine Maria sua Madre, al di Lei Sposo S. Giuseppe, ed a S. Giuseppe Calasanzio fondatore delle Scuole Pie*).

Iz svega gore navedenog proizlazi da je Appendinijeva trojezična gramatika opsežnija kako po broju stranica tako i po broju primjera koji gotovo u svakom poglavlju nadmašuju dvojezičnu gramatiku. Jedino poglavlje u kojem prednjači gramatika iz 1824. odnosi se na konstrukciju (*Della costruzione*) i na pravila vezana uz vrste glagola koja F. M. Appendini u potpunosti zanemaruje i izostavlja iz svog djela. Također je važno napomenuti da je Appendinijeva gramatika sistematičnija budući da su rednim brojevima označena poglavlja te su cjeline preglednije zahvaljujući podnaslovima.

Što se tiče jezika, gramatika *Primi principi di gramatica scelti dal teatro della latinità ad uso degli scolari de' chierici regolari delle Scuole Pie* iznosi latinsku gramatiku na talijanskom jeziku te sve primjere prevodi na talijanski.

Latinska gramatika u Appendinijevom djelu pisana je također na talijanskom, ali je obogaćena pojedinim dijelovima posvećenim talijanskoj gramatici te primjerima prevedenim na hrvatski jezik koji su uvelike pomogli dubrovačkoj mladeži pri učenju latinskog jezika.

Primjena Appendinijeve gramatike u nastavnoj praksi latinskog jezika

Appendinijeva trojezična gramatika bila je temeljni udžbenik za učenje latinskog jezika učenicima pijarističke škole, koja je omogućavala istovremeno učenje hrvatskog, latinskog i talijanskog jezika. U predgovoru sam autor najavljuje da se radi o opširnom, ali korisnom djelu, koje je moguće upamtiti bez prevelikog napora. Za razliku od modernih udžbenika koji gramatiku izlažu u sklopu književnosti i civilizacije, Appendini iznosi svu gramatičku građu samostalno bez društveno-povijesnog konteksta. Takav oblik udžbenika podijeljen na veće gramatičke cjeline, u kojima su navedene definicije i primjeri, uvelike nalikuje modernim gramatikama koje danas predstavljaju referentno djelo onima koji se na bilo koji način bave latinskim jezikom.

U suvremenoj nastavi latinskog jezika koriste se udžbenici koji u sebi objedinjuju gramatiku, antičku civilizaciju i književnost te se učenici uglavnom susreću s klasičnim autorima. S druge strane, hrvatski latinizam obrađuje se unutar nastave hrvatskog jezika, ali mu se ne pridaje velika važnost zbog impozantnog književnog opusa na narodnom jeziku. Upravo iz tog razloga učenici doživljavaju latinski jezik kao nešto potpuno strano i bespotrebno, nešto što pripada daljnjoj prošlosti, ne imajući u vidu da je latinski jezik sve do polovice 19. stoljeća bio prisutan u mnogobrojnim sferama javnog života te da je ostavio veliki trag na razvoj narodne književnosti. Također, sama činjenica da se unutar Hrvatskog sabora govorilo latinskim jezikom sve do 1847. godine ukazuje na dugotrajnu prisutnost ovog stranog medija na hrvatskom tlu.

Iz gore navedenih razloga smatram korisnim uključiti Appendinijev udžbenik u nastavnu latinskog jezika kako bi se učenicima približila jezična stvarnost i povijesni kontekst u kojem se uporaba latinskog jezika mijenjala kroz dugi niz godina.

Prvenstveno od višestruke bi koristilo bilo i smještanje F. M. Appendinija i njegovog rada u književno-povijesni kontekst Dubrovnika u 18. i 19. stoljeću te iznošenje najosnovnijih podataka o društvenom i državnom uređenju Dubrovačke Republike, kako bi se lakše shvatila i razumjela književnost ovoga razdoblja.

Učenici bi mogli povezati novostečeno znanje o prvim dubrovačkim tiskarima (Occhi, Trevisan i Martecchini) sa znanjem iz povijesti o nastanku i razvoju tiskarske djelatnosti u Hrvatskoj.

Zatim, budući da Appendinijeva gramatika ne odudara u velikoj mjeri od izložene gramatike u školskim udžbenicima te da je sistematično podijeljena po cjelinama, mogla bi se upotrebljavati na satu ponavljanja na način da učenici u grupama naprave umne mape za pojedine gramatičke cjeline koje bi na kraju izložili pred razredom. Ta aktivnost uz korisno ponavljanje gradiva omogućuje i razvoj umjetničkog izražavanja.

S druge strane, Appendinijevu gramatiku, budući da obuhvaća dva strana medija: latinski i talijanski, moguće je u nastavi obraditi i interdisciplinarno. Učenici koji uče oba jezika mogu sudjelovati u radionicama u kojima bi istraživali i uspoređivali ili prevodili određene dijelove gramatike. Posebna pažnja mogla bi se usmjeriti na gradivo koje objašnjava pomoćne glagole i njihovu uporabu u sva tri jezika ili poglavlje koje uključuje talijanske članove te njihovo sklanjanje kroz padeže.

Na kraju, važno je reći da iako se radi o pozamašnom djelu i gramatičkom gradivu koje najčešće učenicima zadaje probleme te ograničava njihovu kreativnost, ipak tako velik i vrijedan korpus ne zaslužuje biti zanemaren i nespomenut u nastavnoj praksi latinskog jezika.

Zaključak

U ovom radu je prikazana trojezična gramatika Francesca Marije Appendinija tiskana u Dubrovniku 1814. godine, koja svjedoči ne samo o školskim nego i o kulturnim potrebama u hrvatskoj kulturnoj sferi. Uz latinski jezik, koji je smatran univerzalnim i fundamentalnim medijem hrvatske kulture, u 16. stoljeću se talijanski jezik upravo preko talijanske kulture duboko usađuje u sve oblike života, naročito u područje obrazovanja. Sukladno jezičnoj situaciji javlja se potreba za gramatikom koja će u sebi objediniti sva tri medija, ponajviše jer je među filozofima bilo uvriježeno mišljenje da se talijanski i latinski najbolje uče zajedno. Iz tih razloga talijanski pijarist, nakon sastavljanja *Grammatica della lingua illirica* (1808), objavljuje latinsku gramatiku pisanu talijanskim jezikom te obogaćenu hrvatskim primjerima. Što se pak tiče hrvatskog jezika, u gramatici iz 1814. prevladava štokavsko narječje, odnosno dalmatinsko-bosansko narječje, često nazivano štokavskom ikavicom, koje je Appendini smatrao najsavršenijim od sviju (*il più perfetto di tutti*)¹⁰. Također, važno je naglasiti da je autor poznavao i druge onovremene gramatike kao npr. Kašićevu, Šitović Ljubuškovu, Mikaljinu, Della Bellinu, Jurinovu i Babićevu, koje su zasigurno utjecale na izradu njegove gramatike.

Uz analizu, glavni zadatak ovoga rad bio je i usporedba dviju latinskih gramatika pisanih na talijanskom jeziku. Iz temeljne podjele obiju gramatika na etimologiju tj. oblike, prozodiju i sintaksu može se reći da su kao predložak koristile srednjovjekovnu Álvaresovu gramatiku koja je svojevremeno predstavljala oblikovnu školsku knjigu za isusovačke škole. Nadalje, latinska gramatika nepoznatog autora tiskana 1824., koja se koristi pri usporedbi, doživjela je prva tiskarska izdanja nekoliko godina prije objave Appendinijeve gramatike te se samim time može pretpostaviti da ju je Appendini konzultirao i proširio prilikom izrade svoje trojezične gramatike. Obje gramatike izlažu istu gramatičku građu, koja se u većini poglavlja podudara. Razlike se očituju u opsegu, tj. dok Appendini obiluje primjerima na talijanskom i hrvatskom jeziku, dvojezična gramatika prednjači u izlaganju sintakse i pravila vezanih za konstrukciju svih šest vrsta glagola.

¹⁰ Pliško, 2002., str. 156.

Pri kraju rada je bilo nužno iznijeti primjenu Appendinijeve gramatike u nastavi latinskog jezika jer se radi o djelu koje sistematično izlaže svu gramatičku građu, korisnu učenicima, te u potpunosti oslikava jezičnu stvarnost 18. i 19. stoljeća na hrvatskom tlu.

Popis literature

Appendini, Francesco Maria. 2016. *Povijesno-kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana*. Matica hrvatska. Dubrovnik.

Bogišić, Rafo. 1996. *Polilingvizam u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća*. Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 22 No. 1. str. 5-19.

Čučić, Vesna. 2005. *Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe*. Znanstvena knjižnica u Dubrovniku. Dubrovnik. str. 108-158.

Demo, Šime. 2007. *Od Latinske slovnice do Latinske gramatike*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb. str. 37-49.

Fisković, Cvito. *Knjižnica obitelji Fisković u Orebićima*, Popis knjiga koje imaju svojstvo baštinskog primjerka str. 1-56. <http://www.svkst.unist.hr/wp-content/uploads/2018/09/Cvito-Fiskovi%C4%87.pdf>

Pliško, Lina. 2002. *Hrvatsko-talijanski pojmovni rječnik u Appenndinijevoj gramatici*. Filologija 38-39. Zagreb. str. 155-160.

Pliško, Lina. 2003. *Hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija*. Doktorska disertacija. Zagreb.

Štefanić, Vjekoslav. 1940. Prilog za sudbinu Alvaesove latinske gramatike među Hrvatima. u *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*. Zagreb. str. 12-34.

https://hr.wikiquote.org/wiki/Latinske_izreke

Prilog

Naslovna stranica Appendinijeve gramatike *I primi elementi della lingua latina esposti in italiano ed in illirico ad uso degli scolari delle Scuole pie di Ragusa.*

I PRIMI ELEMENTI
DELLA
LINGUA LATINA
ESPOSTI
IN ITALIANO ED IN ILLIRICO
129795 AD USO
DEGLI SCOLARI
DELLE SCUOLE PIE
DI RAGUSA.

RAGUSA MDCCXIV.
XXXXXXXXXXXX
Presso Antonio Martechini.
NELLA STAMPERIA PRIVILEGIATA.